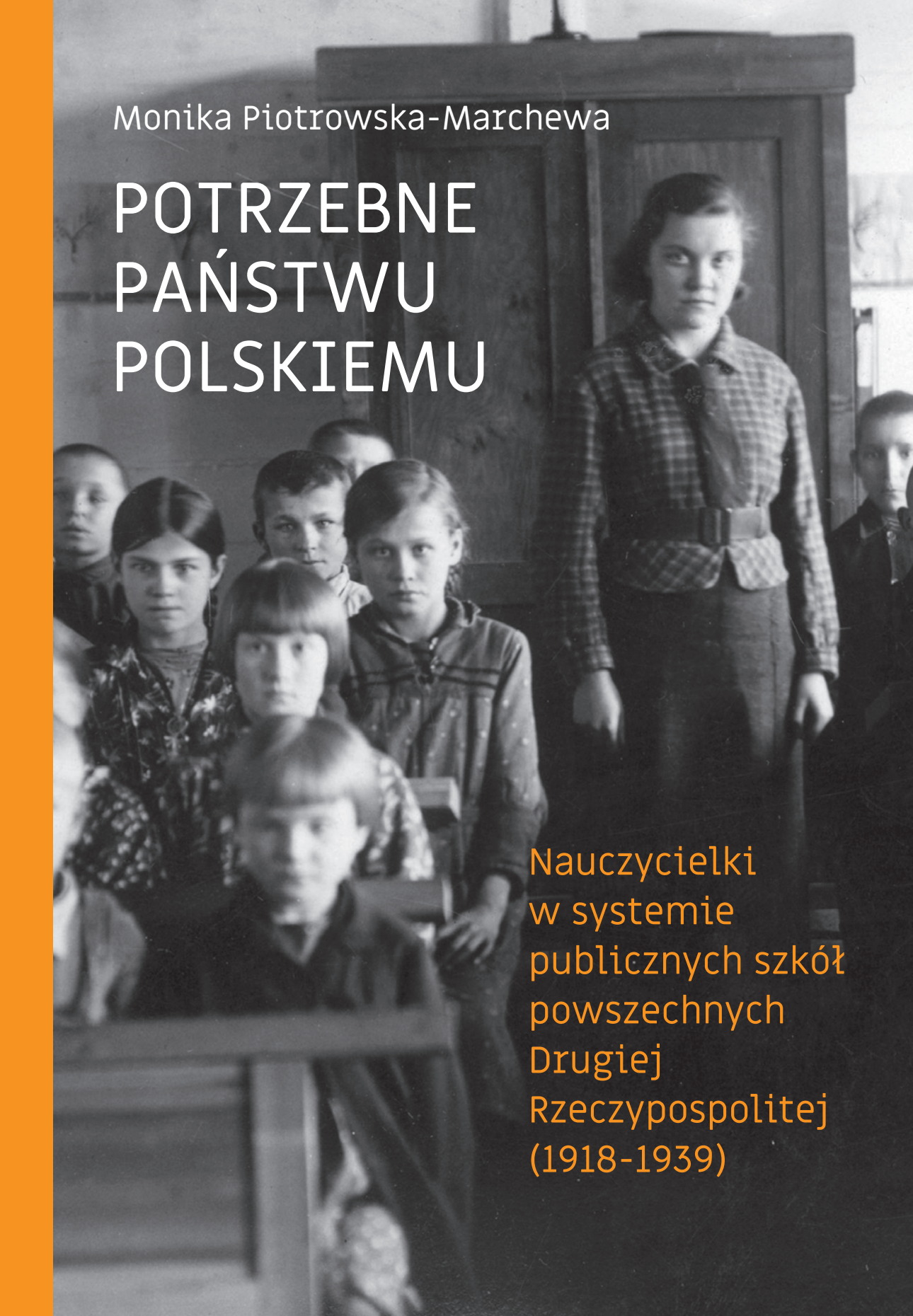

A black and white photograph of a classroom. A female teacher stands on the right, wearing a plaid blouse and a dark skirt with a wide belt. She is looking towards the camera. In the foreground and middle ground, several young students are seated at wooden desks, looking in various directions. The background shows a wooden door and a wall with some papers or posters.

Monika Piotrowska-Marchewa

POTRZEBNE PAŃSTWU POLSKIEMU

Nauczycielki
w systemie
publicznych szkół
powszechnych
Drugiej
Rzeczypospolitej
(1918-1939)

„Potrzebne państwu polskiemu”

Monika Piotrowska-Marchewa

„Potrzebne państwu polskiemu”

**Nauczycielki w systemie publicznych szkół
powszechnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)**

Kraków 2023

Monika Piotrowska-Marchewa
Uniwersytet Wrocławski
ID <https://orcid.org/0000-0003-3136-9348>
✉ monika.piotrowska-marchewa@uwr.edu.pl

© Copyright by Monika Piotrowska-Marchewa, 2023

Recenzja
dr hab. Edyta Głowacka-Sobiech, prof. UAM

Opracowanie redakcyjne
Anna Smutkiewicz

Projekt okładki
Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8138-041-6 (druk)
ISBN 978-83-8138-645-6 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788381386456>

Na okładce: Uczennice i uczniowie podczas lekcji, 1938 r. (Narodowe Archiwum Cyfrowe. Zespół:
Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji, sygn. 3/1/0/10/1497).

Wydanie publikacji zostało sfinansowane przez Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych
Uniwersytetu Wrocławskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

*Książkę tę dedykuję mojej Mamie, Ewie,
natomiast z osób występujących
w tekście – uczennicy Loli*

Spis treści

Wprowadzenie	11
Założenia badawcze i metodologiczne.....	15
Charakterystyka źródeł i literatury	28
Zakres chronologiczny i konstrukcja książki.....	36
Rozdział 1. Z historii pracy nauczycielskiej kobiet (w XIX i na początku XX wieku).....	41
1. Nauczycielki ludowe. Od uczenia „robót kobiecych” do „poważnego miejsca w hierarchii publicznego nauczania” (do 1917 roku)	41
1.1. Pod zaborem rosyjskim	44
1.2. W autonomii galicyjskiej.....	57
1.3. Pod zaborem pruskim	73
1.4. W czasie I wojny światowej.....	77
2. Kariera pedagogiczna. Uwagi o tożsamości zawodowej nauczycielek w XIX i na początku XX wieku.....	80
Rozdział 2. Formalnie równouprawnione. Kobiety w grupie zawodowej nauczycielstwa szkół powszechnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939).....	93
1. System publicznej oświaty powszechnej. Determinanty społeczno-polityczne i ekonomiczne (1918-1939)	93
2. Organizacyjne i prawne uwarunkowania pracy pedagogicznej. Ogólne uwagi o grupie zawodowej nauczycielstwa szkół powszechnych.....	104
2.1. W trosce o nowe kadry nauczycielskie	110
2.2. Mobilność kadry nauczycielskiej	113
2.3. „Inteligentny proletariats”. Percepcja zawodu nauczyciela szkół powszechnych	117
3. Charakterystyka kobiecych środowisk nauczycielskich w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej	126
3.1. Motywacje kandydatek na nauczycielki.....	126
3.2. Nauczycielki publicznych szkół powszechnych. Liczebność, zróżnicowanie demograficzne i wyznaniowe	131
3.3. Perspektywy i realia kobiecej kariery nauczycielskiej.....	136
3.3.1. Pochodzenie społeczne dziewcząt. Rola barier mentalnych.....	139
3.3.2. Determinanty etniczne i wyznaniowe.....	150
3.3.3. Determinanty polityczne (rekonesans)	171

4. Wokół kwestii zróżnicowania ekonomicznego statusu nauczycielstwa	
szkół powszechnych	183
4.1. Źródła i przejawy nierówności płacowych	185
4.2. Sytuacja materialno-bytowa w opinii nauczycielek i nauczycieli.	
Podobieństwa i różnice	189
4.3. Życie (prawie) prywatne i jego koszty	198
Rozdział 3. Wokół patriarchalnych aspektów funkcjonowania systemu oświaty	
powszechnej w Drugiej Rzeczypospolitej	213
1. „Patriarchalna reakcja” po I wojnie światowej. Mobilizacja wokół rozporządzenia	
z 1924 roku	214
2. Stan cywilny nauczycielek jako instrument polityki oświatowej	
Drugiej Rzeczypospolitej	227
2.1. „Mężatki z przyzwolenia”. Z historii debaty parlamentarnej wokół pragmatyki	
nauczycielskiej 1926 roku	227
2.2. Widmo „redukcji”. W przededniu i w dobie wielkiego kryzysu gospodarczego	230
3. Sytuacja zawodowa nauczycielek w województwie śląskim w dobie obowiązywania	
tzw. ustawy celibatowej (1926-1938)	241
3.1. Ustawa z 29 marca 1926 roku i jej reperkusje	241
3.2. Strategie śląskich nauczycielek wobec dyskryminacji prawnej	243
3.3. Głosy sprzeciwu wobec śląskiego ustawodawstwa „celibatowego”	247
4. Kobiety w związkach zawodowych nauczycielstwa szkół powszechnych	252
4.1. Związek Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych / Związek	
Nauczycielstwa Polskiego	252
4.2. Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowe Nauczycielstwa	
Szkół Powszechnych	263
4.3. Zawodowe Zrzeszenie Nauczycielstwa Szkół Powszechnych	
Rzeczypospolitej Polskiej	264
Rozdział 4. Nauczycielki publicznych szkół powszechnych w wiejskich i miejskich	
społecznościach lokalnych Polski międzywojennej	269
1. Środowisko pracy z perspektywy nauczycielek publicznych szkół powszechnych	272
1.1. Materialne i mentalne warunki pracy szkolnej	272
W środowisku wiejskim	274
W środowisku miejskim	279
1.2. Relacje nauczycielek z administracją oświatową	283
2. Nauczycielki, aktywizm polityczny i działalność społeczna (rekonesans)	290
3. Budowanie relacji z dziećmi i młodzieżą	295
3.1. Socjalne aspekty pracy pedagogicznej	295
3.2. Źródła autorytetu. Sukcesy i porażki w pracy dydaktycznej i wychowawczej	302
3.3. W pracy pozaszkolnej	314
4. W pamięci uczennic i uczniów (rekonesans)	319
Zakończenie	335

Spis treści	9
Wykaz ważniejszych skrótów	345
Bibliografia	347
Spis tabel	365
Aneksy.....	367
Aneks I. Górnośląskie ustawodawstwo „celibatowe” (1926-1938). Akty prawne	369
Aneks II. Fragmenty sprawozdania z 270 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej I Kadencji z dnia 9 lutego 1926 roku	375
Aneks III. Fotografie	379
Summary	403
Indeks osobowy	405
Indeks geograficzny	415

Wprowadzenie

„Gdzie jest uznanie dla tych, nikomu nieznanych, wysiłków?”

Stefania Podhorska-Okołów (1927)

„Termin *gender* jest pomocny tylko wtedy, gdy jest pytaniem”.

Joan Wallach Scott (2008)

„Potrzebne państwu polskiemu” – pierwszy element tytułu tej książki jest fragmentem dłuższej wypowiedzi, którą w 1918 roku na łamach pisma „Na Posterunku” zamieściła Władysława Weychert-Szymanowska (1874-1951). Pedagożka, aktywistka i jedna z liderek Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego, warszawskiej organizacji niepodległościowej powołanej w 1913 roku, wyjaśniając tam konieczność przyznania Polkom pełni praw politycznych, argumentowała: „Domagamy się praw w poczuciu tego, że praca nasza, wiedza, zdolności, specjalne właściwości natury kobiecej potrzebne będą państwu polskiemu”¹. Słowa tego apelu, istotne w kontekście emancypacyjnych i równościowych dążeń kobiecych w tym kluczowym dla nich momencie historii, śmiało odnieść można także do dyskursu wokół pracy pedagogicznej kobiet. Podobnie bowiem akcentowano w nim wówczas unikatowe rzekomo cechy płci żeńskiej, łącząc je z uniwersalnymi przymiotami ludzkiego umysłu – celem wzmocnienia pozycji kobiet na rynku usług edukacyjnych. Wprawdzie już w drugiej połowie XIX wieku uczenie dzieci i młodzieży (głównie żeńskiej) stało się powszechnie akceptowanym – właściwie jedynym spośród płatnych zajęć, które

¹ W. Weychert-Szymanowska, *Kobiety a konstytuanta polska*, „Na Posterunku” 1918, nr 32, cyt. za: J. Dufrat, *W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928-1939)*, Kraków 2013, s. 73. Wszystkie wyróżnienia (drukem rozstrzelonym) zastosowane w tekście niniejszej książki, o ile nie zaznaczono inaczej, pochodzą od autorki.

ich nie deklasowało ani nie narażało na ataki konserwatywnej opinii – rodzajem pracy kobiet, a od schyłku tego stulecia upowszechniło się zjawisko zatrudniania ich w szkolnictwie elementarnym, najliczniej na obszarze autonomii galicyjskiej, dopiero jednak w okresie od 1918 do 1939 roku nastąpił w tym względzie rewolucyjny przełom. Wymuszona realiami I wojny światowej zmiana podejścia do zjawiska pracy zarobkowej kobiet, nieograniczony wreszcie dostęp do edukacji wszystkich szczebli, dynamiczny rozwój państwowego szkolnictwa oraz rosnąca świadomość ludowych warstw społeczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej, które w kształceniu córek zaczęły dostrzegać drogę do ich realnej kariery zawodowej, stworzyły kobietom możliwość podjęcia aktywności zawodowej na polu oświaty na nieporównywalną dotąd skalę. Nauczycielki stanowiły liczebnie jedną z największych grup zawodowych Polski niepodległej: po dekadzie jej suwerennego bytu liczba kobiet zatrudnionych we wszystkich rodzajach placówek edukacyjnych przekroczyła 50 tysięcy. W odniesieniu do państwowego i publicznego szkolnictwa powszechnego – gdzie w połowie lat 30. pracowała większość z nich, czyli niemal 40 tysięcy – proporcja płci wśród ogółu nauczycieli osiągnęła stan swoistej równowagi z zaznaczającą się tendencją wzrostową na korzyść kobiet.

W niepodległej Polsce nauczycielki miały kształtować przyszłych obywateli, same będąc „nowymi obywatelkami”. Wszak dopiero po 1918 roku kobiety stały się równoprawnymi obywatelkami państwa polskiego. Otrzymały prawa wyborcze 28 listopada 1918 roku dekretem Józefa Piłsudskiego, ówczesnie Tymczasowego Naczelnika Państwa. Zgodnie z zatwierdzoną owym dekretem ordynacją wyborczą do Sejmu Ustawodawczego wszyscy obywatele „bez różnicy płci” posiadać mieli bierne i czynne prawa wyborcze. Odrębnym torem, lecz w podobnie postępowym duchu biegły działania na gruncie budowania oświaty narodowej. Również w listopadzie 1918 roku, w gabinecie Jędrzeja Moraczewskiego, za ministerialnych rządów Ksawerego Praussa zdecydowano, że siedmioklasowa szkoła powszechna dla „wszystkich dzieci wszystkich sfer społecznych” będzie podstawą polskiego systemu szkolnego. Kolejny dekret Piłsudskiego, z lutego 1919 roku, określił ramy systemu szkolnictwa powszechnego – wprowadził obowiązkową i bezpłatną siedmioletnią szkołę dla dzieci w wieku 7-14 lat, z pewnymi regionalnymi odrębnościami dotyczącymi Śląska i niektórych województw byłego zaboru austriackiego. Na uregulowanie kwestii organizacji szkół powszechnych przyszło poczekać dłużej; po określeniu ustroju państwa polskiego konstytucją marcową z 1921 roku doprecyzowana została w ustawie z lutego 1922 roku, w trzecią rocznicę ustanowienia pierwszego na ziemiach polskich obowiązku kształcenia wszystkich dzieci w wieku szkolnym.

Kobiety, które podczas I wojny światowej – na skutek nieobecności mężczyzn, powołanych na front – stanowiły nawet 67% personelu dydaktycznego w szkołach elementarnych, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku, ustabilizowaniu jej ustroju i granic państwowych oraz masowym powrocie nauczycieli mężczyzn na rynek pracy o posady w rozbudowywanym szkolnictwie powszechnym musiały konkurować z kolegami po fachu. Praca w szkołach powszechnych mogła stanowić – w zależności od indywidualnych predyspozycji – sposób na realizację osobistego potencjału i potrzeby pracy z dziećmi i młodzieżą, przede wszystkim jednak pozwalała w wyznaczonych pragmatyką etapach doświadczyć upragnionej stabilizacji czy nawet poprawy sytuacji życiowej, nawet jeśli należała do zajęć relatywnie nisko opłacanych. Każda z tych przesłanek była istotna dla żeńskiej młodzieży wstępującej w wieku 13–14 lat do pięcioletnich seminariów nauczycielskich, a po ich ukończeniu zgłaszającej się do inspektoratów szkolnych w nadziei na otrzymanie posady.

Świadoma potrzeb chwili Julia Jaworska właśnie dla takich młodych nauczycielek przygotowała i opublikowała we Lwowie w 1920 roku specjalny poradnik. Polecał on myśleć o swojej nowej pracy następująco:

Zajmuję tu posterunek drobny, ale ważny. W świecie, wobec ludzkości całej, jestem ledwie pyłkiem, ale w narodzie moim, który tej ludzkości tylko częstkę stanowi, jestem już maleńkim pionkiem. Bóg mię tu umieścił. Jeśli tu jestem, to już na pewno mam sobie zlecone zadanie wobec społeczeństwa, wśród którego żyję. Od tego, jak ja i mnie podobni wypełnią swój obowiązek, zależeć będzie całe pokolenie, a więc i przyszłość mego narodu².

Wymarzona przez dziewiętnastowieczne emancypantki rzeczywistość stawała się faktem: profesjonalne kształcenie dawało kobietom zawód, szansę na rozwijanie talentów i pasji w kontakcie ze szkolną młodzieżą oraz własne pieniądze. Możliwość głosowania i kandydowania w wyborach dawała wpływ na prawo i politykę, a dzięki temu moc współtworzenia państwa. Zatrudnianie w publicznych szkołach powszechnych obok siebie mężczyzn i kobiet gwarantowało równość. Grupa zawodowa nauczycielstwa szkół powszechnych była pierwszą w Polsce i długo jedyną, w której nie występowało rażące upośledzenie kobiet w dziedzinie płac ani zjawisko „szklanego sufitu”.

² J. Jaworska, *Pogadanki z młodemi nauczycielkami*, Lwów 1920, s. 11.

Tymczasem w kontakcie z realiami ówczesnego systemu szkolnictwa i samych warunków egzystencji społeczeństwa polskiego oraz ówczesnej mentalności rzeczywistość tego zawodu wyglądała nieco inaczej. Stefania Podhorska-Okołów, nauczycielka, publicystka i pisarka, w 1927 roku na łamach „Bluszczu” pisała:

Myszę o nauczycielkach ludowych, o tych szeregowcach oświaty, co prowadzą nierówną walkę z największym, najniebezpieczniejszym wrogiem naszego młodego państwa: z ciemnotą, o tych rekordzistkach bezimiennych cichej pracy, pomysłowości, oszczędności, którym nie dosyć jest codziennego ciężkiego obowiązku: co to umięją ze swej skromnej pensyjki uciulać trochę grosza na kupno wikliny dla kursów koszykarskich, stworzyć z paru gałganków i rolek bibułki kostjumy na przedstawienie amatorskie, a potem gnać pieszo kilkanaście kilometrów od stacji, żeby się na próbę nie spóźnić, albo 25 klm. na rowerze, żeby się zobaczyć z panem inspektorem... Gdzie jest uznanie dla tych, nikomu nieznanych, wysiłków?!³

Piętnowała skalę zaniedbań systemowych, a przede wszystkim oskarżała ówczesnych decydentów politycznych o materialne i moralne niedowartościowanie pracy nauczycielskiej. W zasadniczo męskich kręgach władzy państwowej w Polsce międzywojennej, w której nadzór szkolny także pozostał w ręku mężczyzn, mimo nadanych kobietom praw publicznych owe teoretycznie równouprawnione nauczycielki nadal doświadczały nierównego traktowania. Jego przejawy, nagłośnione w 1903 roku przez krakowską aktywistkę feministyczną Kazimierę Bujwidową w broszurze *Prawa nauczycielek* częściowo utrzymały się także w nowych realiach. Odbывało się to według tej samej patriarchalnej zasady, którą w 1908 roku Maria Dulębianka, pisarka, sufrażystka i przyjaciółka Marii Konopnickiej, na łamach „Kuriera Lwowskiego” określiła zgrabną sentencją: „suprema lex masculini voluntas”⁴.

Nie powstała dotychczas odrębna monografia opowiadająca o pracy nauczycielek szkół powszechnych Drugiej Rzeczypospolitej, celem zasadniczym niniejszej publikacji jest więc to, aby lukę tę wypełnić. W książce szkicuję społeczną historię

³ S. Podhorska-Okołów, *W gorące rekordy*, „Bluszczy” R. 61, 1928, nr 8 (18.02), s. 2. Cyt. za: E. Maj, *Dziennikarki prasy dla kobiet w Polsce 1918–1939. Portret zbiorowy na podstawie publicystycznego samoopisu*, Lublin 2020, s. 244–245.

⁴ M. Dulębianka, *Przed otwarciem Sejmu*, „Kurier Lwowski” 1908, nr 423, s. 1–2 (w tłumaczeniu z j. łacińskiego: „Męska wola najwyższym prawem”); K. Bujwidowa, *Prawa nauczycielek*, „Nowe Słowo” 1903, nr 11, s. 244–249. Wspomniana broszura była przedrukiem tego artykułu.

nauczycielek, sięgając do autobiograficznych zapisów na temat ich doświadczeń zawodowych, i podejmując próbę skatalogowania przeszkód i ograniczeń, jakie napotykały, podjąwszy się wspomnianego „zleconego sobie zadania wobec społeczeństwa” oraz „obowiązku kształtowania całego przyszłego pokolenia”.

Założenia badawcze i metodologiczne

Punktem wyjścia do badań nad przedstawioną w tej książce problematyką była korespondencja nadsyłana do „Głosu Nauczycielskiego”, którą publikowano w rubryce o wymownym tytule *Ciernie i głogi*. Wyłaniający się z niej obraz realiów pracy nauczycielskiej wpisać można było zarówno w szeroko rozumianą społeczną historię niezamożnych warstw (do których mimo posiadanych uprawnień i ulg zaliczała się znacząca część nauczycieli i nauczycielek międzywojennych szkół powszechnych), jak też w ramy historii kobiet i ich zawodowych aspiracji. Na wspomniane dziedziny nauk historycznych wskazywały dwa wstępne założenia badawcze. Po pierwsze praca nauczycieli(-ek) szkół powszechnych w Polsce międzywojennej generalnie należała (*vide*: publicystyka prasowa) do zajęć trudnych: z powodu relatywnie niskich płac; w wymiarze organizacyjnym na skutek konieczności nadrabiania w byłym zaborze rosyjskim cywilizacyjnych zapóźnień po dekadach braku suwerenności; na całym obszarze Polski niepodległej w efekcie usuwania dotkliwych skutków I wojny światowej. Była takim zajęciem także z powodu międzywojennych realiów demograficznych i napiętej, a wkrótce dramatycznej sytuacji gospodarczej. W toku pracy badawczej podjęłam zatem próbę opisu sytuacji kobiet zatrudnionych w ramach państwowego systemu szkolnictwa powszechnego, jak i na ogólnym tle społeczeństwa Polski międzywojennej. W ramach historii społecznej mieściły się również pytania o zaangażowanie nauczycielek w życie lokalnych społeczności, o socjalne aspekty ich pracy zawodowej, w tym przede wszystkim o relacje z uczniami. Kwestie te stanowią w szczególności przedmiot zainteresowania pedeutologii historycznej (rejestrującej historię nauczycieli, której teoretycznym prekursorem pozostaje Antoni Smołański)⁵ oraz wycinkowo prac dotyczących społecznych dziejów instytucji szkoły (w których specjalizuje się Barbara Wagner)⁶. Równie istotne było dla mnie

⁵ Zob. A. Smołański, *Pedeutologia historyczna*, Wrocław 2006.

⁶ Zob. B. Wagner, *Szkoła publiczna w Polsce w XX wieku. Zarys dziejów społecznych*, Warszawa 2013; też, *Wiejska oświata w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 2021.

rodzinno-środowiskowe tło życia nauczycielek, w tym ich pochodzenie, motywy wyboru tej drogi zawodowej czy jej wpływ na ich życie prywatne.

Po drugie wstępny postulat napisania historii nauczycielek szkół powszechnych znajdował uzasadnienie w tym, że los tych kobiet w Drugiej Rzeczypospolitej determinowały specyficzne przepisy prawne: rozporządzenie z 1924 roku formalnie ograniczające swobodę niektórych aktywności zawodowych zamężnych kobiet, a mniej formalnie wykorzystywane do zwalniania zamężnych urzędniczek i nauczycielek, zwłaszcza zaś obowiązująca jedynie na obszarze województwa śląskiego osławiona ustawa celibatowa z 1926 roku⁷. Kwestia ta była swoistym pomostem między historią społeczną a historią kobiet, mnie zaś interesowały w szczególności społeczne konsekwencje owych unormowań. Należało więc opisać genezę i skutki dyskryminujących przepisów prawa oraz nieprzychylną kobietom oświatowej polityki kadrowej w Polsce międzywojennej. Skoro ich stan cywilny miał dla władz oświatowych znaczenie, pozostawało ustalić, jak daleko sięgały konsekwencje wspomnianego śląskiego ustawodawstwa, jak radziły sobie z tym faktem same zainteresowane, a wreszcie, czy poza Górnym Śląskiem, na obszarze Drugiej Rzeczypospolitej, rzeczywiście stosowano zwolnienia mężatek. Równie ważnym uzasadnieniem projektu badawczego była wreszcie świadomość znaczenia zawodu nauczycielki w historii kobiecej emancypacji⁸.

Janusz Żarnowski i Włodzimierz Mędrzecki, proponujący wraz z interdyscyplinarnym zespołem historyków i historyczek z warszawskiego Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk „nowe spojrzenie na społeczeństwo Polski międzywojennej”, podkreślali „współistnienie tradycyjnych i nowoczesnych modeli socjalizacji, a także ich zróżnicowanie w zależności od środowiska społecznego i narodowego”⁹. Ponieważ w państwowym szkolnictwie powszechnym pracowały obok Polek także Ukrainki, Żydówki i nauczycielki innych, mniej licznie reprezentowanych mniejszości narodowych, zarysowała się przede mną kolejna istotna przestrzeń badawcza,

⁷ Wiele służb w XIX i pierwszej połowie XX w. ingerowało w życie prywatne swoich funkcjonariuszy bez względu na płeć, gdyż musieli oni uzyskać zgodę przełożonych na ślub lub o ślubie ich poinformować. Jednak skutki podobne do kościelnego celibatu dawało jedynie to prawo, które zakazywało pracy po zawarciu małżeństwa, i podlegały mu tylko kobiety. W jego efekcie nauczycielka musiała być samotna, aby móc pracować; w okresie międzywojennym na Górnym Śląsku niemało kobiet po ślubie rezygnowało z pracy, wiele ją traciło wbrew własnej woli, a część wybierała życie w konkubinacie.

⁸ Zob. więcej: *Dzieje kobiet w Polsce. Dyskusja wokół przyszłej syntezy*, red. K.A. Makowski, Poznań 2014.

⁹ W. Mędrzecki, J. Żarnowski, *Wstęp*, [w:] *Spółczeństwo międzywojenne: nowe spojrzenie*, red. nauk. tychże, Warszawa 2015, s. 10, *Metamorfozy Społeczne*, 10.

Summary

“Of Use to the Polish State”

Woman Teachers in the System of Public Elementary Schools of the Second Polish Republic (1918–1939)

In the Second Polish Republic, woman teachers employed in public elementary schools numbered almost forty thousand and were an internally diverse group. No longer merely a tolerated minority in the Polish education system, as before World War I, women came to constitute more than half of the entire teaching personnel and enjoyed prerogatives equal to that of the other half, occupied by men. At the same time however, their professional and private lives were still dominated not only by their feminine cultural roles and marital status, but also their social and ethnic provenance, and this was reflected in the educational policies of the Polish state. The present volume is an attempt to portray this social history of woman teachers (of Polish, Jewish and Ukrainian descent) and their professional experiences, on the basis of their own autobiographical accounts such as diaries and memoirs, and official documents. It is also an attempt to catalogue the constraints they often encountered in their professional lives, the manifestations of their own agency, and their personal successes.

The first chapter serves as an introduction into the main theme of this work. It is a synthesis, presenting the process of women entering the teaching profession, and the structures of elementary schooling in the 19th century: from the times of the Duchy of Warsaw up to, and including, World War I. The next part then shifts towards issues of mentality and gender roles: it tests the adequacy of a model which delineates pedagogic work as a phenomenon linking stereotypical masculine and feminine qualities, and then attempts to place that model in the context of Polish realities and Polish domestic discourse.

The purpose of the second chapter is to outline the Polish education system in the period of the Second Republic, with particular regard to the legal and social

status of teachers of both genders, especially as seen by the masses and members of the intelligentsia elites of independent Poland. It then moves on to present some information on woman teachers employed in the structures of elementary education: their numbers, demographic structure, ethnicity and religion. It analyses the social availability of a professional career for woman teachers. It also presents some problems of their economic status, and the sources and manifestations of a gender-determined financial inequality in public education. Finally, it catalogues the various ways of coping employed by woman teachers, who faced not only limited financial resources but had to contend also with discriminatory practices of state authorities in that sphere. It describes the private lives of women in the context of their gender-determined cultural roles by presenting those areas of their lives (marital status, motherhood) which were the focus of state policies of the Second Republic.

The third chapter delves into the patriarchal aspects of the functioning of the education system in inter-war Poland. It presents the genesis and effects of 'celibacy' legislation in Silesia (in the years 1926-1938). It illustrates the country-spanning social phenomena and reverberations caused by both formal and informal activities of state authorities against married woman teachers in this period – especially during the Great Depression. It takes a closer look also at the activity of women in some teachers' associations (the ZPNSP, ZNP, SChNNSP, ZZNSPRP).

The fourth chapter presents a record, based on autobiographical accounts, of the professional experiences of woman teachers employed in the education system of the Second Republic. It brings to focus the experiences of the respective authors in their field: especially the process and effects of forming relationships with children and adolescents in school environments, as the main theme of such accounts. This picture is then supplemented by some information on the forms of extracurricular engagement, popular among woman teachers, in the lives of rural and urban local societies of inter-war Poland. The book then concludes with some considerations on the image of woman teachers that emerges from school-time memoirs, the phenomenon of child memory, the fascinations of children with their teachers, and also cases of violence in schools.

KEYWORDS: female teachers, gender roles, gender studies, Polish female teachers, public elementary education, Second Republic of Poland, social history of woman teachers, woman teachers of Polish, Jewish and Ukrainian descent

Tłumaczenie: Michał Antusiewicz

Suma opisanych w książce zagadnień, składających się łącznie na fenomen kobiecych doświadczeń zawodowych na polu oświaty powszechnej, przekracza – wskutek istnienia odrębnej od męskiej historii kobiet – tradycyjne cezury chronologiczne nie tylko historii politycznej, ale także klasycznie rozumianej historii oświaty, a nawet historii instytucji szkoły powszechnej jako takiej. [...] Uwzględniać za to trzeba cezury dotyczące dziejów emancypacji i feminizmu, żeńskiego modelu socjalizacji, ewolucji praw kobiet, rozwoju ustawodawstwa cywilnego i wreszcie „prawodawstwa celibatowego”, którego emblematycznym przykładem w Polsce międzywojennej pozostaje obowiązująca lokalnie ustawa Sejmu Śląskiego z 1926 roku. [...] Pomocnym zabiegiem okazało się prześledzenie procesu wchodzenia kobiet do zawodu nauczycielskiego, poczynwszy od XIX wieku, analiza ich ówczesnej sytuacji na tle realiów oświatowych trzech państw zaborczych, a także zarysowanie kobiecych przekonań na temat samego zawodu, swojej własnej w nim roli. [...] Pozostają one komplementarne wobec zasadniczego zakresu chronologicznego prezentowanej książki, dla którego podstawową i wiążącą cezurę stanowią lata 1918-1939. Najważniejszą przesłanką pozostaje fakt budowy przez Drugą Rzeczpospolitą po dekadach zaborów własnego systemu polskiej oświaty.

fragment Wprowadzenia

Monika Piotrowska-Marchewa – ur. 1974, historyczka, wykładowczyni w Instytucie Historycznym UW. Zajmuje się dziejami warstw najuboższych oraz historią aktywności społecznej i pracy zawodowej kobiet w XIX i w I połowie XX wieku. Opublikowała monografię *Nędzarze i filantropi. Problem ubóstwa w polskiej opinii publicznej w latach 1815-1863* (2004) oraz liczne artykuły na temat dziejów inicjatyw filantropijnych, organizacji samopomocowych i zawodowych służby domowej i kobiet nauczycielek. Autorka materiałów edukacyjnych, w tym e-podręcznika do historii XIX wieku (ZPE, 2014), współautorka podręcznika akademickiego *Historia w przestrzeni publicznej* (2018) oraz popularnonaukowej *Ludowej historii kobiet* (2023).

